

[MOSKWA,] 24 MAJA 1987

Дорогая Мария Львовна,
коллега, передавая мне Ваше письмо, передала еще и устный вопрос — насколько я понял: нет ли в античной литературе корней у кольцевой композиции стихотворений и поэм, где эпилог перекликается с прологом. Насколько я знаю — нет. Мне кажется, что все кольцевые композиции (сперва — в лирике, потом, возможно, и в эпосе, хотя ренессансный эпос я почти не знаю) пошли от фольклора, от хороводных песен с припевами. В античности я знаю стихи с припевами (повторяющимися строчками) только в двух подражаниях фольклору: во вставной песне Парок (Катулл, 64) и в поздней *Pervigilium Veneris*, но и там строфического повтора или переклички между началом и концом нет. Античному же эпосу прямо-таки полагалось кончаться без концовки, без закругления — как *Илиада*, *Энеида*, *Фарсалия*. Когда Ариосто заканчивает свою монументальную поэму, то в знак этого делает в последней песне огромное вступление с комплиментами всем своим друзьям и покровителям, но кончает ее, как *Энеиду*, простой строчкой «и душа его отлетела в царство мертвых». Единственное исключение — у Овидия, всегда нестандартного: он кончает *Метаморфозы* маленькой концовкой «Вот и я довершил свой вечный памятник...» и т.д. В элегиях композиция такая расплывчатая, что о перекличках говорить не приходится. В лирике у Горация каждое стихотворение начинается сильным движением, а заканчивается ослаблением и неподвижностью — тоже не то. Может быть, здесь что-нибудь дал опыт средневековья, когда поэмы, и циклы стихов обрастали посвящениями, вступлениями, обращениями к читателю и пр. и в начале и в конце. Но то немногое, что я читал, признаков кольцевой композиции не имело.

Я сейчас лучше, чем кто-нибудь, понимаю Вашу тоску о неполноте своих: я закончил *Опыт истории европейского стиха* (в будущем году пойдет в издательство и, если все будет хорошо, через два года выйдет), и хотя по всем главным литературам я делал собственные или хотя бы проверял утверждения предшественников, но столько осталось областей (в том числе, к стыду моему, славянских), по которым я должен был полагаться только на прежних исследователей, что мне заранее стыдно перед специалистами. К маленькому о польском стихе во введении к *Очерку истории рус[ского] стиха* пани Пщоловска

сделала мне несколько поправок — что же придется ждать от более подробного изложения?

А коллективное сотрудничество при работе над классиками иногда должно включать и еще более неожиданных специалистов. Плохо зная астрономию и метеорологию, я всегда чувствую себя неуверенным, когда античный поэт называет время года по созвездиям или по сезонным ветрам; а когда я переводил две (!) античных поэмы перечнями рыб, никогда в жизни мною не виданных, то местами я просто выдумывал для перевода название какой-нибудь неизвестной словарю породы рассуждая, что в каком-нибудь диалекте да найдется такое местное название. Научное издание *Зоологии* Аристотеля делали вдвоем филолог и зоолог, а издание римских авторов — филолог и офицер.

Но хуже всего приходится себя чувствовать просто из-за перегрузки работой. У ученого, как у поля, должен быть какой-то посевной кругооборот — то читаешь и учишься сам, то пишешь и пробуешь просвещать или поучать других; а когда не остается времени даже чтобы следить за научной литературой, ничего хорошего не напишешь. От науки об античности я отстал лет на 20, а от нашего сектора требуют новую и *up-to-date* *Историю античной литературы*. Для стиховедения приходится урывать урывки времени.

Я хотел бы дополнить, собрать в книгу и снабдить некоторыми обобщениями обзоры семантических ореолов некоторых русских размеров, часть которых напечатана и, может быть, Вам известна. От этого сама собой ответвилась другая трудная и интересная тема: ритм и синтаксис, ритмико-синтаксические клише и формулы; этой же темой сейчас занимается в Америке Тарлинская — ей хорошо, у нее в библиографии 20 конкордансов к разным английским поэтам. Я напечатал об этом две заметки (неожиданно получил даже оттиски и посылаю их Вам бандеролью), но случилась редкая удача — нашлась молодая (сравнительно) исследовательница Ж. А. Дозорец, которая взялась за эту тему как за докторскую диссертацию и сделает ее «лучше, чем я». К сожалению, таких младших стиховедов, о которых можно было бы с уверенностью сказать «лучше, чем мы», почти нет. Разве что М. Ю. Лотман (младший). — А себе я, может быть, оставлю уголок этой темы: связь рифмы с ритмико-синтаксическими фигурами — насколько ограничивают круг этих фигур наиболее употребительные рифмы (например, самые частые у русских поэтов -ОЙ и -АМИ). Но Вы видите, я пишу обо всем этом лишь в желательном наклонении, а смогу ли что-нибудь сделать — не знаю. Сейчас печатается где-то моя

небольшая статья о реконструкции художественного мира одного цикла М. Кузмина (25 стихотворений) на основании частотного тезауруса существительных и их сочетаний; для меня это смелая тема, но специалистам статья показалась интересной. Я хотел бы так же сделать реконструкцию лирического сюжета *Стихов о Прекрасной Даме* Блока на основании частотного тезауруса глаголов (это труднее) и словосочетаний с ними, — но пока еще только начал.

Я получил приглашение на сентябрьскую конференцию и глубоко за него благодарен, но опять не приеду: нервное переутомление, трудность общения и страх перемены мест давно сделались у меня хроническими. Как раз завтра я ложусь на передышку в больницу, где буду (надеюсь) сосредоточенно, не отрываясь, переводить с латинского — обычно мне это помогало. Я участвую в переводе латинской поэмы Петрарки *Африка* и почти кончил перевод полного Авсония. А о том, что я перевел (плутовским образом: не размером подлинника, а верлибром, как это часто сейчас на Западе) полного Ариосто, я, наверное, писал Вам в прошлом году; сейчас коллег-итальянист пишет к нему комментарии.

Спасибо Вам, Мария Львовна, за письмо и добрую память. Бывают такие признания в уважении, которые значат больше, чем признания в любви; мне помнится, именно такое я написал Вам в прошлом или позапрошлом письме. Не повторяю его, чтобы от повторения оно не стало смешным, но чувства мои неизменны.

Низкий поклон и добрые пожелания всем коллегам; а Вам — здоровья, сил и мужества!

Весь Ваш

М. Гаспаров

24. 5. 87.

[Stempel:] Москва, 25 V 87.

Masz. Arch. IBL PAN, k. 1 i koperta. — Łaciński tytuł *Pervigilium Veneris*, data i podpis wpisane ręcznie. — Miejsce wg stempla.

Przekład polski

Droga Mario Lwowna,

koleżanka, która przekazała mi Pani list, przekazała jeszcze ustne pytanie. Jeśli dobrze zrozumiałem, chodzi o to, czy korzenie pierścieniowej kompozycji wierszy i poematów, w których epilog nawiązuje do prologu, nie tkwią w literaturze antycznej. O ile wiem — nie. Wydaje mi się, że wszystkie kompozycje pierścieniowe (początkowo w liryce, potem, być może, także w eposie, chociaż renesansowego eposu prawie nie znam) pochodzą z folkloru, z pieśni korowodowych z refrenami. Znam antyczne wiersze z refrenami (powtarzającymi się wersami) tylko w dwóch imitacjach folkloru: we wstawionej pieśni śpiewanej przez Parki (Katullus, 64) i w późnej *Pervigilium Veneris*, ale i tam nie ma powtórzenia strofy ani nawiązań między początkiem i końcem. Epos antyczny powinien kończyć się bez zakończenia, bez zaokrąglenia, tak jak *Iliada*, *Eneida* czy *Pharsalia*. Kiedy Ariosto kończy swój monumentalny poemat, na znak końca w ostatniej pieśni daje ogromne wprowadzenie z komplementowaniem swoich przyjaciół i protektorów, ale kończy poemat, jak w *Eneidzie*, prostym wersem: „i dusza jego uleciała do królestwa zmarłych”. Jedyne wyjątek jest u Owidiusza, zawsze niestandardowego, — kończy *Metamorfozy* małą formułą końcową: „Oto i ja doprowadziłem do końca swój wieczny pomnik...” itd. W elegiach kompozycja jest tak mglista, że o nawiązaniach nie można mówić. W liryce Horacego każdy wiersz zaczyna się z silnego ruchu, a kończy się osłabieniem i znieruchomieniem — a więc też nie to. Być może, tutaj coś wniosło doświadczenie średniowiecza, kiedy i poematy, i cykle wierszy obrastały dedykacjami, wstępami, zwrotami do czytelnika itp. zarówno na początku, jak i na końcu. Ale ta niewielka liczba tekstów, które czytałem, nie miała cech kompozycji pierścieniowej.

Teraz lepiej niż ktokolwiek rozumiem Pani nostalgię dotyczącą naszej niepełnej wiedzy. Zakończyłem *Opyt istorii jewropiejskogo sticha* (w przyszłym roku pójdzie do wydawnictwa i, jeśli wszystko będzie dobrze, za dwa lata się ukaże) i chociaż w dziedzinie wszystkich głównych literatur prowadziłem własne badania lub chociażby sprawdzałem twierdzenia poprzedników, pozostało tyle obszarów (w tym, co mnie zawstydzia, słowiańskich), w których musiałem się opierać tylko na poprzednikach, że już zawczasu wstydę się specjalistów. Do maleńkiego akapitu o polskim wierszu we wstępie do *Oczerku istorii ruskogo sticha* pani Pszczołowska wniosła kilka poprawek — a czegoż mogę oczekiwać od bardziej szczegółowego wykładu?

Do zespołowej pracy nad klasykami powinno się nieraz włączać jeszcze więcej nieoczekiwanych specjalistów. Nie znając dobrze astronomii i meteorologii, zawsze czuję się niepewnie, gdy poeta antyczny określa porę roku według konstelacji gwiazd lub wiatrów sezonowych. Kiedy tłumaczyłem dwa (!) poematy antyczne z rejestrem ryb,

których nigdy w życiu nie widziałem, to chwilami po prostu wymyślałem dla przekładu nazwy jakiegoś nieistniejącego w słowniku gatunku, wychodząc z założenia, że w jakimś dialekcie znajdzie się taka lokalna nazwa. Naukowe wydanie *Zoologii* Arystotelesa przygotowywali razem filolog i zoolog, zaś wydanie wojskowych autorów rzymskich — filolog i oficer.

Ale najgorzej człowiek się czuje, gdy jest po prostu przeciążony pracą. Uczony — jak i pole — powinien mieć jakąś kolejność zasiewu — to człowiek czyta i sam się uczy, to pisze i próbuje oświecać bądź pouczać innych. Jeśli zaś nie ma czasu, by śledzić literaturę naukową, niczego dobrego się nie napisze. W nauce o antyczności jestem opóźniony mniej więcej o 20 lat, a od naszego działu wymagana jest nowa i *up-to-date Historia literatury antycznej*. Dla wersologii muszę urywać fragmenty czasu.

Chciałbym uzupełnić, zebrać w postaci książki i opatrzyć pewnymi uogólnieniami przeglądy semantycznych wartości niektórych rosyjskich rozmiarów. Część tych przeglądów jest wydana i, być może, znana Pani. Od nich sam przez się odgałęził się inny trudny i ciekawy temat: rytm i składnia, rytmiczno-składniowe klisze i formuły. Tym tematem teraz zajmuje się w Ameryce Tarlinska. Jej to dobrze, ma w bibliografii 20 konkordancji do różnych angielskich poetów. Ja wydałem na ten temat dwa szkice (nieoczekiwanie nawet dostałem odbitki i posyłam je Pani pocztą jako druki). Ale zdarzył się rzadki szczęśliwy traf — znalazła się młoda (stosunkowo) badaczka Ż. A. Dozoriec, która wzięła ten temat jako przedmiot rozprawy doktorskiej i zrobi to lepiej niż ja. Niestety, takich młodszych wersologów, o których można byłoby z przekonaniem powiedzieć: „lepszy niż my”, prawie nie ma. Chyba że M. J. Łotman (młodszy). — A sobie zaś może zostawię fragment tego tematu: związek rymu z figurami rytmiczno-składniowymi, tj. na ile krąg tych figur jest ograniczany przez najbardziej rozpowszechnione rymy (na przykład, najczęstsze u poetów rosyjskich -OJ i -AMI). Jak Pani widzi, piszę o tym wszystkim zaledwie w trybie życzeniowym, a czy będę mógł coś zrobić, nie wiem. Teraz gdzieś drukuje się mój nieduży artykuł o rekonstrukcji świata artystycznego w jednym cyklu M. Kuzmina (25 wierszy) na podstawie frekwencyjnego tezauryś rzeczowników i ich połączeń. Dla mnie jest to temat śmiały, ale specjalistom artykuł wydał się ciekawy. Chciałbym tak samo dokonać rekonstrukcji lirycznego motywu (sjużeta) *Stichi o Priekrasnoj Damie* Błoka na podstawie frekwencyjnego tezauryś czasowników (to jest trudniejsze) i połączeń z nimi — ale na razie tylko zacząłem.

Otrzymałem zaproszenie na konferencję wrześniową i jestem za nie głęboko wdzięczny, ale znów nie przyjadę: przemęczenie nerwowe, trudność w kontaktach i lęk przed zmianą

miejsca dawno już stały się u mnie chroniczne. Właśnie jutro idę odetchnąć do szpitala, gdzie (mam nadzieję) w sposób skupiony, nie odrywając się, będę tłumaczył z łaciny — to mi zwykle pomagało. Biorę udział w przekładzie łacińskiego poematu Petrarcki *Afryka*, a prawie skończyłem już tłumaczenie całego Awsoniusza A o tym, że przetłumaczyłem (wykrętnym sposobem: nie rozmiarem oryginału, a wierszem wolnym, jak to często bywa na Zachodzie) całego Ariosta, zdaje się, pisałem Pani w zeszłym roku. Teraz kolega — italianista — pisze do tego komentarze.

Dziękuję Pani, Mario Lwowna, za list i dobre słowa pamięci. Bywają takie wyznania szacunku, które znaczą więcej niż wyznania miłosne. Pamiętam, że coś takiego napisałem Pani w ostatnim albo przedostatnim liście. Nie powtarzam tego, by przez powtarzanie nie stało się to śmieszne, ale uczucia moje są niezmiennie.

Kłaniam się nisko i przekazuję dobre życzenia wszystkim kolegom. Pani zaś — zdrowia, sił i męstwa!

Całym sercem oddany

M. Gasparow

24. 5. 87.